

Bir Kur'an Mütefekkiri

Elmalılı M. Hamdi Yazır

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1328
İLMİ ESERLER - 208

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Tashih
Mustafa KAYA

Grafik & Tasarım
Ali YÜCEER

Baskı Takip
Hasan ÖZTÜRK

Baskı:

Kalkan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel.: (0312) 341 92 34

1. Baskı, Ankara 2017
Eser İnceleme Komisyon Kararı:
29.03.2017/4

ISBN: 978-975-19-6754-1
2017-06-Y-0003-1328
Sertifika No:12931

© T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0312) 295 72 93 - 94
Faks: (0312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış:

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN MUHALİF KİMLİĞİ VE TEFSİRİNİN YAZILIŞ SÜRECİ¹

I. ARKA PLAN

A. DÖNEMİN SİYASİ ZEMİNİ

On dokuzuncu yüzyıl son çeyreğine hazırlanırken dünyaya gelen Elmalılı Hamdi Yazır, Devlet-i Aliyye'nin son yüz yılına sürüklenişinin de bir parçası olacaktır. Zamanının siyasal aklının ve siyasî ruhunun özgün bir temsilcisi olacak olan Elmalılı Hamdi Yazır, son üniversal imparatorluğun² son hakânı, Müslümanlar'ın son güçlü halifesi II. Abdülhamid'i saltanatının son sahnesine hazırlayanların arasında merkezî rol üstlenecektir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın kendisini içinde bulduğu ve hep yakından tanıklık ettiği bu dönem hem Osmanlı hem Avrupa hem de dünya tarihinin çok önemli dönemlerinden birine tekabül eder.

Dünya genelinde on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde: Avrupa emperyalizmi dünyanın hemen hemen her tarafına yayılmış, dönemin büyük güçleri arasındaki dünyayı paylaşma, tesir sahaları, arka bahçeler elde etme ve dünya hâkimiyeti projelerinin artırdığı rekabet uluslararası tansiyonu yükseltmiştir. Etnik unsura dayalı milliyetçiliğin artması ulus devletlerin kurulması Osmanlı İmparatorluğu için çö-

1 Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

2 "İmparatorluk" kelimesi asla, Batılı tanımının taşıdığı "emperyalist" veya "sömürgeci" anlamıyla kullanılmış değildir. "Devlet" kelimesinin günümüzdeki algı karşılığı itibarıyla Osmanlı'nın ulaştığı cihânşumüllüğü ve büyüklüğü ifade etmekte yeterli olmaması sebebiyle, tamamen Osmanlı'nın hak ettiği büyüklüğü algıda kolaylık sağladığı için kullanılmıştır.

zülmesi güç büyük bir sorun hâline gelmiştir. Özellikle Avrupa merkezli ekonomilerde baş döndüren hızlı gelişmeler olmuş bu da toplumsal problemleri ve sömürge savaşlarını tırmandırmıştır. Kapitalizm-liberalizm, marksizm-sosyalizm ve demokrasi gibi ideolojik mücadelelerin aralıksız devamı önemli uluslararası gerilimleri körüklemiştir. Bütün bunların yanı sıra bu dönem, ilmî-fikrî ve teknolojik gelişmelerin hızla ilerleme kaydettiği bir dönemdir.

Osmanlı özelinde ise: Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ ile savaş hâlinindedir. Osmanlı, bütün Slav ülkelerini Rusya bayrağı altında toplamayı amaçlayan ve Boğazlar vasıtası ile sıcak denizlere inmeyi planlayan Rusya'nın her an müdahale tehdidi ile karşı karşıyadır. Dönemin en etkin güçlerinden olan İngiliz kamuoyu, iç siyaset kaygılarıyla, Osmanlılar'a karşı öfkeyle doldurulmuştur. Büyük Rus-Türk Savaşı (93 bozgunu)'nun bedeli çok ağır olmuş, Berlin Antlaşmasında (20 Haziran - 20 Temmuz 1878) büyük topraklar kaybedilmiş, Rusya'ya ağır harp tazminatı ödenerek siyasi ipotek daha da ağırlaştırılmıştır. Bosna-Hersek, Avusturyalılar tarafından işgal edilmiş, Kıbrıs'ı İngilizler ele geçirmiştir. İşgal edilen yerlerdeki acımasız katliamlara maruz kalan Müslümanlar'ın, Osmanlı'nın elinde kalan topraklara mahşeri bir kıyam ile kitlesel göçlerinin getirdiği sorunlar bütün bu sıkıntıları dayanılmaz hale getirmiştir. Genel perişanlık 1881'de Tunus'un Fransızlar, 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmeleri ile had safhaya varmıştır. Kısaca Abdülhamid, olabilecek en zor durumu devralmış, Devlet-i Aliyye'yi yeniden tarihin öznesi hâline getirmek için âdeta çırpınmıştır.

Bu elverişsiz şartlara rağmen, saltanatının beşinci yılında Abdülhamid kontrolü eline alır. Dışarıda, Balkan krizi sonuca bağlanmak üzere; 1875 yılında malî iflasını ilan eden devletin, büyük borçlarını tasfiyesi için 1881'de kurulan Dünyûn-ı Umumiyye/ Genel Borçlar İdaresi, borçları ödemeyi bir düzene sokar ve döndürülebilir hâle getirir; Balkanlar'daki Rus ordusunun tahliyesi ile Rus tehdidi uzaklaştırılır. İçerde kendi adamlarını kilit noktalara getirmekle işe başlar. Ana-

yasayı liberal muhaliflerine karşı bir silah olarak kullanarak liberal çatışmaları önler. Valide sultanın iktidarına son verir. Abdülhamid, kendisini iktidara taşıyan herkesi saf dışı bırakır; herkesin bulunduğu konumu Padişaha borçlu olduğu bir düzen kurar.³ Eğitim, bürokrasi, askerî ve ekonomik alanlarda bir dizi reformlar uygulamaya koyar.

1890 yılından itibaren ülke içindeki devlet otoritesi yeniden kurulur. Yezidiler üzerine sefer düzenlenerek, Irak Şii-leri görüşmelerle devletin kontrolü altına alınır. 1894-1896 yılları arasında patlak veren Ermeni ayaklanması bastırılır. 1897-1901 yılları arasında Yunanistan'a karşı galip gelinir, Jön Türkler'in muhalefeti zayıflatılır ve sindirilir, Hicaz demiryolunun yapımına başlanır ve Abdülhamid'in saltanatının 25. yılı kutlamaları yapılır. Yeniden dirilişe nefes olan bu yıllar çok sürmez ve 1902'den itibaren sorunlar katlanarak Abdülhamid'in kapısını çalmaya başlar. Emperyalist baskılar yeniden artar, Makedonya sorunu yeniden ortaya çıkar. Avusturya Bosna-Hersek'i resmen ilhak ettiğini açıklar. Aynı gün Bulgaristan da bağımsız Çarlığı ilan eder. Girit Yunanistan'a katılır. Askerî kışlalarda isyan homurtuları yükselmeye başlar ve Abdülhamid'e karşı suikast girişimleri düzenlenmeye başlar. 1907 - 1909 yılları arasında Anadolu'da meydana gelen karışıklıklar, Jön Türkler Devrimi ile 1909 "*karşı devrim*" olayları ve nihayet II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İttihatçılara karşı başlatılan ve başarısız kalan 1909 - 31 Mart askerî hükümet darbesi olayları Abdülhamid'in 27 Nisan 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tahtından indirilip Selanik'e sürgün edilmesi ile sonuçlanır.

Hayatının son on yılını önce Selanik ve daha sonra da İstanbul'da gözetim altında geçiren Abdülhamid, 1918 Şubat'ında İstanbul'da Beylerbeyi Saray'ında vefat eder. Bu dönem daha çok II. Abdülhamid merkeze alınarak tartışılmış ve çok farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Bundan dolayı bu dönemle ilgili literatür, genellikle ideolojik ve siyasî ter-

3 François Georjeon, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Ankara 1999, c. 2, s. 267-268.

cihlerden beslenen önyargıları ve geçmişe yönelik ideolojik tarih inşası girişimlerini resmeder niteliktedir.

II Abdülhamid'in tahttan indirildiği gün yeni padişah V. Mehmet Reşat (1909-1918) olur. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti istediği gücü elde eder ve Padişahın arkasında icraatlarına başlar. Ancak kısa zamanda ağır iç ve dış meseleler yeniden kendini gösterir. Ülke içinde partililik ve partizanlık çatışmaları had safhaya ulaşır. İttihat ve Terakki'ye muhalif subaylar, ordunun İttihatçıların kontrolünden çıkarak siyaset dışı kalması hususunda çalışmalarını artırır. Ordu içindeki gruplaşmalar, sık sık yapılmak zorunda kalınan hükümet değişiklikleri siyasî istikrarsızlığı kalıcı hâle getirir. Arnavutlar'ın rahatsızlıkları da isyana dönüşür. Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprakları olan Trablusgarp, Bingazi ve Akdeniz'de Rodos ve Oniki Ada İtalyanlar'ın işgaline uğrar.

Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Arnavutluk'un da dâhil olduğu Balkan Devletleri bir ittifak oluşturarak Osmanlıları Balkanlar'dan çıkarmak için 1912 Ekim'inde savaşa girerler. Osmanlılar aleyhine büyük bir yenilgi ile sonuçlanan Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarını da kaybetmesiyle sonuçlanır. Ağır yenilgi büyük bir göç dalgasını da beraberinde getirir. Yüz binlerce Rumelili Müslüman ittifak güçlerinin acımasız katliamlarına ve soykırımlarına maruz kalarak göçe zorlanır. Balkan Türkleri kendi mahşerlerini yaşamaya başlar. 1913 Eylül'ünde Bulgaristan; Kasım'ında da Yunanistan ile barış antlaşmaları yapılır. Böylece 1354 yılında Süleyman Paşa komutasında Rumeli'ye geçen Türkler, beş buçuk asır bu toprakları kendilerine yurt edindikten sonra bütün Avrupa'nın el birliği ile bu topraklardan çıkarılırlar.

Balkan savaşından sonra yeniden ısıtılıp ortaya konulan "Ermeni Meselesi", paylaşım sırasının Anadolu'ya geldiği anlamına gelmekteydi. Rusya'nın baskıları, İngiliz ve Fransızların da katılımları ile bu konuda görüşmeler sürerken 1914 Ağustos'unun ilk günlerinde Almanya'nın Rusya ile başlayıp

her gün bir Avrupa ülkesine savaş ilanı ile I. Dünya Savaşı patladı. İttihat ve Terakki liderleri, Alman harp gücü ve propagandasının etkisi ve Almanya ile olan iyi ilişkileri sonunda, savaştan Almanya'nın galip çıkacağı düşüncesiyle, "Almanya ile yapılan gizli bir ittifak anlaşması ile"⁴ Almanya'nın yanında savaşa girmeyi uygun gördüler. 11 Kasım 1914 tarihinde İttihat Devletleri'ne resmen savaş ilan ederek I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, 14 Kasım'da Müslümanlara "Cihad-ı Ekber" çağrısı yapmak suretiyle bütün Müslümanları Osmanlı'nın yanında savaşa katılmaya davet etti.

"Cihâd-ı Ekber" ilanından umulan netice alınamadı. Müttefik kuvvetlerin yönetimleri altında bulunan Müslümanlar herhangi bir direniş hareketine girmediler. Osmanlı sınırları içinde yaşayan Araplar da, daha önce kendilerine bağımsızlık vaat eden İngilizlerin yanında yer aldılar ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ederek silahlı eylemlere girdiler. Savaş sırasında askerî gücünü genellikle Almanların savaş hedefleri ve cephe ihtiyaçları çerçevesinde kullanan Osmanlı ordusu, Rus, Irak, Filistin-Suriye, Sina-Mısır, Arabistan, Çanakkale ve Galiçya gibi cephelerde savaşmak zorunda kaldı.

Rus işgaline uğramaya başlayan bölgelerde Ermeniler'in Ruslar'la birlik olup sürdürdükleri katliam, Müslüman bölge halkı ile bir "sivil savaş" hâline dönüştü. Türkler ve Ermeniler arasında cereyan eden bu mücadelede katledilen Türk nüfus, günümüze kadar propaganda malzemesi olarak kullanılan, mübalağalı Ermeni nüfusundan daha fazladır.⁵

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı Devleti kendini, hak etmediği ve artık sonuçlarını değiştiremeyeceği bir yenilginin içinde buldu. Ülkeyi büyük ölçüde İttihat ve Terakki önderleri idare etmekte iken âdeta sembolik bir görev yapan Sultan Reşat 3 Temmuz 1918'de vefat etti. Yerine son

4 Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 1, s. 126.

5 J. Mc Carthy, *Muslims and Minorities. The Population of Ottoman Anatolia and the Ende, of the Empire*, New York-London 1983, s. 136, 138'den: Beydilli, s. 129.

Osmanlı padişahı olan VI. Mehmet Vahdettin (1918-1922) tahta çıktı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ni takip eden iki yıl içinde on hükümet değişti. Felaketler arka arkasına geliyordu. Filistin-Suriye ve Irak cepheleri çökmüş, Bağdat, Kudüs, Şam, Halep İngilizler; Beyrut, Trablusşam, İskenderun Fransızlar tarafından işgal edilmişti. İşgal kuvvetleri Anadolu'yu da paylaşmaya başladılar: İtalyanlar Antalya ve Kuşadası'nı; Fransızlar ve İngilizler Urfa, Antep ve Adana bölgelerini, Yunanlılar Fethiye, İzmir ve Batı Anadolu'yu işgal ettiler. İstanbul semalarında düşman uçakları uçmaya başlamıştı. Mehmed Vahideddin'e:

"... Fâcialara ve olaylara kalkan olamadım ise de, paratoner vazifesi gördüm. Bütün musibetleri üzerime çektim... Kendimi feda ederek vatanı kurtarmaya çalıştım"⁶ dedirten bu süreç, 14 Mayıs 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa'nın komutanlığında millî mücadele döneminin başlamasıyla yeni bir döneme geçti.

Bu sırada müttefik kuvvetlerinin Paris'de hazırladıkları Sevr Antlaşması planı Osmanlı Devleti'ni tamamen parçalamakta ve Türklere sanki lütuf edercesine sadece İç Anadolu'yu bırakmaktaydı. 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi, Padişah tarafından da kabul olunmayan Sevr Antlaşmasını kabul eden delegeleri "vatan haini" ilan ederek bu antlaşmayı tanımadığını bütün dünyaya ilan etmiştir. Millî mücadele sonuçlarını vermiş ve zorluklar içinde geçen uzun bir mücadeleden sonra Türk İstiklal Savaşı zaferle sonuçlanmıştı.

Lozan Konferansına İstanbul hükümeti de davet edilince 1 Kasım 1922'de saltanat ilga edildi. "Mehmed Vahideddin, saltanatsız hilafetin olmayacağını ileri sürerek kararı kabul etmedi"⁷ ama artık bunun bir önemi olmayacaktı. Nereden bilecekti Osmanoğulları'nın son hükümdarı olacağını, 16

6 Murat Bardakçı, Şahbaba, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 13.

7 Cevdet Küçük, "Mehmed VI", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 28, s. 427.

Mayıs 1926'da sürgünlerde ölüp cenazesinin haczedileceğini, haczinin yaban ellerin insanlarının kendi aralarında topladıkları paralar ile kaldırılacağını, bir mezarlık vatanının dahi olmayıp gurbet ellerde toprağa verileceğini nasıl bilecekti...

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle yeni devlet Türkiye Cumhuriyeti adıyla tarih sahnesindeki yerini aldı. Yeni yönetim, "laik bir devlet kurmak için"⁸ "matbuat davası" denilen yargılamalar ile basını susturduktan sonra 3 Mayıs 1924'de hilafeti de kaldırarak, hilafetin yetkilerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne devretti ve bir yıl önce tayin edip biat ettiği son halife Abdulmecid Efendi'yi ve bütün Osmanlı hanedanı mensuplarını yurt dışına sürgüne gönderdi. Daha önce Lozan Antlaşmasını imzalamamış olan İngiltere antlaşmayı bu gelişmeden sonra imzaladı.

"Kendini olağan üstü yetkilerle donatan Türkiye Büyük Millet Meclisi fiili şartların hemen hukukilik kazandığı bir ortamda çalıştı."⁹ Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Şer'iyye mahkemeleri kapatıldı. Meclis'in 1924 anayasasını kabul etmesiyle Osmanlı Kânûn-ı Esâsî'si yürürlükten kalktı. Tevhîd-i Tedrisât Kanunu ile medreseler kapatıldı. Şeyh Said İsyanı'ndan sonra 4 Mart 1925'de çıkarılan Takrîr-i Sükûn Kanunu ile hükümet kamu düzenini sağlamak için çok geniş yetkiler aldı. Bu yetkiler çerçevesinde bazı gazeteler kapatıldı, bazı gazeteciler İstiklal mahkemelerine sevk edildi. Kâzım Karabekir'in başkanlığında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı. Yeni devlet bu işlerle uğraşırken İngiltere'nin etkili çabasıyla Birleşmiş Milletler Musul'u Irak'a verme kararı aldı. Tekke ve zaviyeler kapatıldı, şapka kanunu çıkarıldı. Medenî Kanun İsviçre'den, Ceza Kanunu İtalya'dan ve Ticaret Kanunu Almanya ve İtalya'dan alınarak yürürlüğe konuldu. Bu uygulamalar toplumda

8 Mustafa Sabri Efendi, *Hilâfetin İlgasının Arka Planı*, Çeviren: Oktay Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 86.

9 Cevdet Küçük, "Türkiye", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, s. 567.

din karşıtlığı olarak algılandı ve tepkilere yol açtı. Özellikle Şapka Kanununa gösterilen tepkiler İstiklal mahkemelerinin ağır cezaları ile önlendi.

Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında değişmez genel başkan seçilerek “ebedî şef” ilan edildi. Aynı kurultayda partinin ilkelerine “laiklik” eklendi. Bundan sonra inkılap kanunlarını çıkarmaya daha kararlı şekilde devam eden Cumhuriyet Halk Fırkası, 10 Nisan 1928’de anayasadan “Türkiye Devleti’nin dini İslam’dır.” maddesini çıkarttı. Ayrıca yemin metinlerindeki dinî referanslar, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin “dinî görevleri yerine getirmesiyle” ilgili anayasada yer alan ifadeler de anayasadan çıkarıldı. 1930’da harf devrimiyle Latin alfabesine geçildi.

Daha sonra İttihatçıların kurdukları Türk ocakları kapatılarak mal varlıkları yeni kurulmuş olan halkevlerine verildi. 1932’de Ezan’ın Arapça okunması yasaklanarak Türkçe Ezan okunmasına geçildi. 1936’da Başvekil İsmet Paşa Cumhuriyet Halk Fırkası ile devletin birleştirildiğini açıklayarak, İç İşleri Bakanı’nın aynı zamanda parti genel sekreteri, vilayet valilerinin de parti il başkanları olduğunu ilan etti. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın altı esası anayasaya geçirilerek bunlar devletin temel ilkeleri kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa’nın hastalığı sebebiyle yaklaşık son bir yıl ondan sonra yerine kimin cumhurbaşkanı olacağı tartışmalarıyla geçti. Nihayet Mustafa Kemal Paşa’nın ölümünün ikinci gününde İsmet Paşa Meclis tarafından cumhurbaşkanı seçildi. İsmet İnönü, cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmaları sırasında Atatürk’ün sözlü vasiyeti var diyerek Fevzi Çakmak’ın cumhurbaşkanı olmasını isteyenlere karşı gelen Celal Bayar’ı başvekil tayin etti. Cumhuriyet Halk Fırkası olağanüstü kongreye giderek İnönü Atatürk’ün yerine partinin değişmez başkanı ve “millî şef” ilan edildi. Artık, ebedî şef öldü yaşasın millî şef dönemi başlamıştı. Takvimler 1942 yılının 27 Mayıs’ını gösterdiğinde 64 yaşında iken dünya hayatına veda eden Elmalılı Hamdi Yazır, artık Millî Şef’li yılların zor günlerini görmeyecekti.

B. EVRENSEL İSLAM'DAN MİLLÎ İSLAM'A

Yukarıda ana hatlarıyla ve kısmen ortaya koymaya çalıştığımız tablodan da anlaşılacağı gibi Elmalılı Hamdi Yazır'ın tarihe tanıklık ettiği dönemde birbirini takip eden iki farklı İslam anlayışı görürüz. Bunların ilki, Sultan II. Abdülhamid merkezli son Osmanlı dönemi anlayışı, ikincisi İttihat Terakkî'nin bazı üyeleri başta olmak üzere Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü merkezli erken Cumhuriyet dönemi anlayışıdır.

II. Abdülhamid ile ilgili en çok yazılan ve konuşulan konulardan biri de şüphesiz "hilafet" ve "panislamizm" merkezli evrensel İslam anlayışı olmuştur. Aslında bütün İlahî dinler, orijinal yapılarıyla evrenseldirler. Çünkü İlahî dinler, insanlığın tamamına, onların hayat anlayışlarını belirleyen kurtuluş rehberleri olarak gönderilmişlerdir. Dolayısıyla, varlık sebepleri itibarıyla dinlerin en temel özellikleri evrensel nitelikleri; en önemli hedefleri de bu niteliklerinin gerçekleştirilmesidir. Bu itibarla son İlahî din olan İslam, evrenselliği en olgun şekliyle temsil eder ve bunun gerçekleşmesini inananlarının önüne en değerli hedef olarak koyar. II. Abdülhamid'in, daha saltanatının başında iken hazırlattığı, bir anlamda Osmanlı Devleti'nin anayasası niteliğini de taşıyan, Kânûn-ı Esâsî'ye¹⁰ koydurduğu bazı maddeler onun din ve siyaset anlayışını açıkça anlatmaktadır:

"Saltanatı Seniyye-i Osmaniye hilâfet-i kübrâ-yı İslamiyyeyi haiz olarak..." (Mad.3).

"Zatı Hazreti Padişahi hasbe'l-hilâfe din-i İslam'ın hâmisî ve bi'l-cümle teb'a-i Osmaniye'nin hükümdar ve padişahıdır." (Mad.4).

10 Kanun-u Esasi, Padişah tarafından atanan "Cemiyet-i Mahsusa" isimli bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Bu kurulun başkanı Server Paşa'dır. Kurulda iki asker, üç tanesi Hıristiyan olmak üzere 16 sivil bürokrat ve 10 kişi de ulemadan vardır. Cemiyet-i Mahsusa Mithat Paşa'nın ve Sait Paşa'nın hazırladığı önceki taslaklardan ve yabancı anayasalardan (Belçika, Polonya, Prusya) da yararlanarak Kanun-u Esasi'nin tasarisını hazırlamıştır. Tasarı Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükelâdan geçtikten sonra Padişah tarafından kabul ve ilân edilmiştir.(23 Aralık 1876)

“... Hutbelerde nâminin zikri ... Ve ahkâm-ı şer’iyye ve kanuniyenin icrası... Hukûk-ı mukaddes-i Padişahî cümlesindendir.” (Mad.7).

“Şeyhülislam devlet teşkilatının içinde ve hükûmette yer almaktadır.” (Mad.27).

“Kanunlar, “umur-u diniye”ye aykırı olamazlar.” (Mad.64).

Bu maddeler ile II. Abdülhamid’in tualindeki Osmanlı Devleti’nin dinî ve siyasî kimliği şöyle ifade edilir: Osmanlı sultanı aynı zamanda Hilafet-i Kübrâ olan Evrensel hilafetin sahibidir ve halifedir. Bu itibarla, Osmanlı coğrafyasının dışında yaşayan diğer bütün Müslümanların da halifesidir. O ayrıca, İslam dininin koruyucusu ve bütün Osmanlı vatandaşlarının padişahıdır. Hutbeler onun adına okunur ve şer’î hükümleri yani İslam hukukunu uygulatır. Osmanlı Devleti laik değildir. Devletin bir dinî vardır ve o da İslam’dır. Şeyhülislamlık devletin önemli bir kurumudur ve şeyhülislam hükûmetin bir üyesidir. Kanunlar, dinî emir ve kurallara aykırı olamazlar. Ülkede İslam hukukuna göre hüküm veren şer’î mahkemeler vardır. Görüldüğü üzere II. Abdülhamid bir taraftan İslam’ın bu konuda kendisine yüklediği sorumluluğun farkındadır, diğer taraftan da dağılmak üzere olan Devlet-i Âliyye’nin kurtuluşunu bütün Müslümanların halifesi sıfatıyla, siyaseten de, evrensel bir din anlayışında aramaktadır.

Oysa bu dönemde, eline geçirdiği teknolojik ilerlemeyi, siyasi ve askeri güce dönüştürmüş olan Avrupa kendi coğrafyasından sonra Osmanlı hilafet coğrafyasında da zamanın ruhunu yönlendirmeye başlamıştı. Batı medeniyeti, Allah-evren-insan, din-dünya ve din-devlet ilişkilerini yeniden şekillendirmişti. Artık Tanrı, Farabî’nin Allah’ı gibi dünyaya müdahale eden, ceza ve ödül veren bir Tanrı değil, Aristo’nun ilahları gibi, dünyaya müdahale etmeyen, ceza ve ödül vermeyen bir Tanrı idi. Tanrı-insan ilişkileri, hümanizma şemsiyesi altında “kul insandan birey insana” sloganı ile “Tanrıdan bağımsız insan” ve hatta yer yer de “Tanrısız insan” noktasına getirildi. Evrensel niteliği dinî temelden kaynaklanan

“evrensel dinî devletler” den “seküler ulus devlet” yapılarına geçilmişti.

Bu yeni Avrupa fotoğrafına ve bu yeni medeniyete II. Abdülhamid'in padişahı olduğu “son evrensel imparatorluk” olan Devlet-i Aliyye direniyordu. Batı medeniyetinin şekillendirdiği ve etkili bir şekilde beslediği zamanın ruhuna göre bu direnç kırılmalıydı ve zaten er geç kırılacaktı. İşte Elmalılı Hamdi Yazır'ın tanıklık ettiği, İttihat Terakkî'nin bazı üyeleri bu ruhu benimsedi. Bu yeni medeniyet tercihi, din ve İslam anlayışını da oldukça değiştirdi. Artık bu yeni medeniyet sergisinin en gözdesi, evrensel İslam'dan millî İslam'a; evrensel devletten ulus devlete geçme fotoğrafıdır. Artık yeni bir din anlayışı yorumu ile “Türk İslam'ı” formu üreterek buna geçme hedefi vardır. Bu yeni anlayışta devletin dini yoktur, devlet laikdir. Cumhuriyet Türkiye'si vatandaşlarının ibadet dili Türkçe olmalıdır. 1932 yılı başından itibaren camilerde Kur'an'ın Türkçe tercümelemlerinin okunmaya başlamasıyla bu yeni anlayış uygulamaya konulur. Aynı yıl dönemin Aydın mebusu ve Maarif Vekili Dr. Reşit Galip (ö. 1934)'in kaleminde “Müslümanlık: Türk'ün Millî Dini” olarak bir yazılı teze dönüşmüştür. Bu teze göre Hz. İbrahim Türk asıllıdır, Hz. Muhammed'in atası da Hz. İbrahim olduğuna göre Hz. Muhammed'in de Türklüğünü kabul etmek gerekir.¹¹

II. SİYASET VE ELMALILI

ELMALILI'NIN SİYASİ YELPAZESİ VE MUHALİF KİMLİĞİ

Dinî ilimler, felsefe ve sanat alanlarında önemli bir yer alan M. Hamdi Efendi, ansiklopedik bir bilim adamı, yetkin bir âlim ve uzman bir müderris olması yanında önemli bir siyasi kimliğin de sahibi idi. Döneminin siyasi aklının hem teorik oluşumunda hem de pratiğinde önemli bir rol üstlenmişti. O tanıdığı olduğu son Osmanlı döneminin, din-devlet

11 Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, I. Baskı, s. 68-75.

ve siyaset-ulema ilişkileri bağlamında merkezde yer almış ders çıkarılacak seçkin bir örnektir. Döneminin siyasi yelpazesi, Sultan ve Saray'ın temsil ettiği iktidar ile büyük ölçüde İttihat ve Terakki Komitesi'nin temsil ettiği muhalefet olmak üzere iki kanatlı idi. İktidar kanadı, dağılmayı durdurup eski Osmanlı ihtişamına tekrar dönüşün yolunu, İslam'ı merkeze alarak o ihtişamlı yılların değerlerine yeniden dönmekte görüyordu. Muhalefet kanadı ise bu hamleyi Batıcılığı ve Türkcülüğü merkeze alan değerleri benimsemekte görüyordu.

Zamanın ruhu muhalefet kanadından yanadır. Döneminin pek çok âlimi ve siyasetçisi gibi Elmalı Hamdi Efendi'yi de zamanının ruhu etkiler ve siyasi yelpazenin muhalefet kanadında yer alır. Muhalefet kanadının siyasi düşüncelerini tam olarak benimsememesine, özellikle din-devlet ilişkilerinde onlardan çok farklı düşünmesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilmiye şubesine üye olur. Artık meşrutiyet idaresini hararetle savunmakta ve II. Abdülhamid'e karşı İttihat ve Terakki Komitesi ile birlikte hareket etmektedir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti Avrupaî tarzda bir meşrutiyetten yana iken Elmalı İslam şeriatına uygun bir meşrutiyetten yana idi. O devleti dinden ayırmanın mümkün olmayacağını savunuyor ve bu düşüncesini şöyle dile getiriyordu:

“Kisve-i şer'iyeye girmeyen bir şekl-i hükümet, bir idare, bir kanun bu memlekete girse de pâyidar olamazdı... Şeriat-ı İslâmiye mâşûk-ı kadîmi olan hürriyet ve meşrutiyeti derâğuş etti (kucakladı). Ona olan muhabbet ve samimiyetini yâr u ağyâra tefhîme (anlatmaya) çalıştı. “Kanun-ı Esâsî muvafık-ı şer'i şeriftir” denildi... Şüphesizdir ki, Kanun-ı Esâsî kisve-i şer'iyeye bürünmese idi, ne bu ihtirâma nâil, ne bu itisâma (sıkı sarılmaya) mahal olurdu.”¹²

Elmalı Hamdi Efendi meşrutiyetin dolayısıyla devletin dinî kimliğini koruması, bundan asla ayrılmaması gerektiğine inanıyor ve bunu savunuyorken sanki özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra komite arkadaşlarının devlet din-ilişkilerine

12 Hamdi Küçük, “Makâle-i Mühimme”, *Beyânü'l-Hak*, Sayı: 18.

kendisi gibi yaklaşmayacaklarından endişe ediyordu. Bu kaygısını şu ifadelerinde görüyoruz:

“Meşrutiyeti ber-vech-i meşrûh derâgûş eden şeriat (daha önce açıklandığı üzere meşrutiyeti kucaklayan şeriat) acaba bugün meşrutiyetten ne muâmele görecek?” sorusunun halline lüzum görüldü. Meşrutiyet aslı gibi, bilmem ki furââtında da şeriatın inâyet-i tervîcine (şeriatın desteğini gözetmeye) iltifat edecek mi? Yoksa “işim bitti” deyip geçecek mi?”¹³

Görülüyor ki, Elmalılı bir taraftan İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyesi olarak II. Abdülhamid'e muhalif ve meşrutiyetçi; diğer taraftan da hem meşrutiyet anlayışı bakımından İttihat ve Terakkî Cemiyetindeki arkadaşlarının anlayışlarına, hem de onların din-devlet ilişkilerindeki fikirlerine muhalif ve üstelik onlara güveni de tam değil endişeleri var.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın Siyasi Görevleri

1908	Antalya Mebusu
1909	Abdülhamid'in Hal'inin Fetvâ müsvedesinin hazırlanması
1918	Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzâliği ve reisliği
1919 (6 ay)	I. Damad Ferid Hükümetinde Evkaf Nazırlığı
1919	Ayan Heyeti Üyeliği
1923	Millî mücadele sırasında İstanbul Hükümetlerinde görev yaptığı için İstiklal Mahkemesi'nce gıyabında idama mahkum edilmesi ve 40 gün tutukluluktan sonra berati.
1926-1938	Tefsir yazma görevi(48-60 yaşları arası) ¹³

Elmalılı Hamdi Yazır, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan ilk seçimlerde Antalya mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Mecliste “ilmiye sınıfının nâsiye-i pâk-i medâr-ı

13 Hamdi Küçük, “Makâle-i Mühimme”, *Beyânü'l-Hak*, Sayı: 18.

* Ali Kozan, “Bir Türk-İslâm Mütefekkeri: Muhammed Hamdi Yazır ve Siyaset Felsefesi”, Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2-4 Kasım 2012, Antalya 2015, s. 372-373.

iftiharı” taltifiyle şereflendirildi. İlk meclis çalışmalarında, özellikle Kanun-i Esasi üzerinde yapılan değişikliklerde önemli etkisi oldu.¹⁴ 17 Aralık 1908 günü bizzat II. Abdülhamid’in açtığı bu mecliste, 240 mebus, 34 âyan olmak üzere toplam 274 kişi olup Türk mebusların sayısı diğer mebuslardan daha azdı. Türk tarafını büyük ölçüde, orduya dayanan, devlete ve hükümete hâkim olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti temsil ediyordu. Sultan Abdülhamid’in, 17 Aralık 1908’de Kânûn-i Esâsiyi tekrar yürürlüğe koyarak Meclis-i Meb’ûsân’ı toplamasıyla, **İttihat ve Terakkî** de iktidara geldi. Otuz Bir Mart Olayından sonra iktidarlarını tehlikede gören İttihat ve Terakkî Komitesi, planlı ve etkili bir çalışma ile 27 Nisan 1909 günü İstanbul’da Meclis-i Umûmî-i Millî adı altında toplanan bu mecliste II. Abdülhamid’i tahttan indirme kararı aldırdı. Tahttan indirme fetvasını hazırlatıp onaylaması gereken fetva emini Hacı Nuri Efendi, Padişah’ın hal’i için yeterli bir şer’î sebep olmadığı gerekçesiyle bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Elmalılı Hamdi Efendi’nin yazısıyla Sultan Abdülhamid Han hakkındaki hal fetvası ortaya çıktı.¹⁵ Ayrıca Elmalılı, meclis kürsüsüne çıkarak bu hal fetvasını okudu. Fetvayı imzalamak istemeyen Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi zorla meclise götürüldü ve fetva ona da imzalatırıldı.¹⁶

Daha sonraki yıllarda Elmalılı, “Hayatımda yaptığım en büyük hata, Sultan Abdulhamd’in hal’ine karışmamdır.” diyecektir.¹⁷ Bu ifadeler belki de, Sultan Abdulhamid’in İttihatçılar tarafından öldürülme endişesinden dolayı veya genç olmasından dolayı bu işe karıştığı yönündeki iddialar bir yana,

14 Ali Kozan, “Bir Türk-İslâm Mütefekkeri: Muhammed Hamdi Yazır ve Siyaset Felsefesi”, s, 373.

15 Ziya Şakir, *Abdulhamid’in Son Günleri*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2009, s. 16; Osman Nuri Topbaş, “II. Abdulhamid Han”, *Altınoluk Dergisi*, Kasım 1997, Sayı: 141, s. 20.

16 Ali Kozan, “Bir Türk-İslâm Mütefekkeri: Muhammed Hamdi Yazır ve Siyaset Felsefesi”, s, 378.

17 1949’da Elmalılı’ya ait bir defterde yazılı olan bu ifadeler 1975’te oğlu Muhatar Yazır’la yapılan mülakatta belirtilmiştir. İsmet Ersöz, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kuran Dili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1985, s. 13.

Elmalılı'nın o dönemde kendi rızasıyla karıştığı hal olayından duyduğu pişmanlığı göstermesi açısından önemlidir. Fetva Emini Hamdi Efendi'yi "hal meselesinin caiz olup olmadığı size soruluyorsa cevap vermek zorundasınız." şeklindeki zorlaması ve bu olayı müteakip fetva hazırlaması yönünde herhangi bir zorlamanın da olmadığı düşünüldüğünde, Elmalılı'nın fetva meselesine bilerek, kendi arzu ve isteğiyle karıştığı ortaya çıkmaktadır. Bu düşünceyi destekleyen ifadeler kendi yazdığı bir makalenin satırlarındadır: "İstibdat devrinin şeriat hükümlerini budamak istediği bir dönemde bunun yerine geçecek en güzel vasıta, Meşrutiyet ve Mebusan Meclisi'nin ikame edilmesidir."¹⁸ Görüldüğü üzere, Elmalılı Hamdi, bir dönem devr-i istibdat'tan şikâyetçidir, fakat Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçıların iktidarı ele geçirmesiyle de bu tavrından dolayı pişman olmuştur.¹⁹

II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Meclis-i Âyân üyesi seçilen Damad Ferid Paşa ilk zamanlar İttihat ve Terakkî Cemiyetine övgüler yağdırıyor ve eski dönemi de karalıyordu. İttihat ve Terakkî Cemiyetinden istediği ilgiyi bulamadı ve bu defa İttihat ve Terakkî yönetimine muhalefet etmeye ve eleştirmeye başladı. Kısa bir zaman sonra da İttihat ve Terakkî yönetimine karşı birleşik muhalefet hareketi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası genel başkanı oldu. O, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne "Osmanlı Bolşevikleri" diyor ve mutlaka yargılanmalarını istiyordu. Bundan "faydalanmak isteyen"²⁰ Sultan II. Abdülhamid, Damad Ferid Paşa'yı sadarete atadı. Beş hükümet kuran Damad Ferid Paşa, birinci ve ikinci hükümetlerinin Evkaf Nazırlığı'na (Vakıflar Bakanlığı'na) Elmalılı Hamdi Yazır'ı getirdi. Böylece Elmalılı, evvela İttihat ve Terakkî Cemiyeti yanında Saraya muhalif iken daha sonra Sarayın yanında İttihat ve Terakkî Cemiyetine muhalif olan Damad Ferid Paşa ile aynı fotoğrafta yer aldı. Yani evvela İtti-

18 Hamdi Küçük, "31 Mart Vakasına Dair", *Beyânu'l-Hak*, c. 2, Sayı: 34, s. 790.

19 Ali Kozan, *Bir Türk-İslâm Mütefekkeri: Muhammed Hamdi Yazır ve Siyaset Felsefesi*, s. 379.

20 Cevdet Küçük, "Damad Ferid Paşa", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 436.

hat ve Terakkî Cemiyeti yanında Saraya muhalif olan Elmalılı bu bakanlıktan sonra Sarayın yanında İttihat ve Terakkî Cemiyetine muhalif oldu. Sadrazam Ferid Paşa ve Hükümetinin istifa etmek zorunda kalmasıyla nazırlığı noktalanmış olan Elmalılı, 15 Eylül 1919'da Osmanlı Âyan Meclisi üyeliğine seçildi. Üç yıl sonra Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesiyle onun bu görevi de sona erdi.

Elmalılı, Milli Mücadele sırasında İstanbul hükümetlerinde görev yaptığı için İstiklal Mahkemesi'nce gıyabında idama mahkûm edilmesi üzerine Fatih'teki evinden alınarak Ankara'ya götürülür ve kırk gün tutuklu kalır. Mahkeme sonunda muhtemelen bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olması ve Abdulhamid'in hal'inde yer alması sebebiyle suçsuz bulunarak serbest bırakılınca İstanbul'a dönerek âdeta evine kapanır.

KURTULUŞ ARAYIŞI YA DA MUHALİFLİĞİN SAVURDUĞU YER: EVRENSEL HİLÂFETTEN MİLLÎ HİLÂFETE

Elmalılı Hamdi Yazır din-devlet konusunda kendi düşünceleri ile İttihat ve Terakkî Komitesinin kabulleri ve planları arasında güven veren bir uyum bulunmadığını hissediyordu. Dinî düşünceleri ile siyasi düşünceleri ve bulunduğu yer konusunda sanki bir ikilem içindeydi. Siyasî tercihi sebebiyle içinde bulunduğu durum dinî düşüncelerinin siyasi aklını kontrol etmesine sanki izin vermedi. Buna devletin içinde bulunduğu durum ve şartlar da eklenince onun için yeni bir idarî içtihat ihtiyacı öne çıktı. Bu yeni içtihat, hem içinde buldukları duruma meşruiyet sağlayacak hem de yeni bir siyasi çözüm önerisi olacaktı. İşte böyle bir durumda Merhum, âdeta Müslümanların siyasi aklını tek başına oluşturdu ve İslam medeniyetinin en temel kurumu olan Hilafet'i yeni bir yorumla ele aldı. "İslamiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İsla-

miyye”²¹ makalesi ile bu anlayışını dönemin siyaset ve ilim dünyasına sundu. Bu yeni hilafet yorumuna göre:

Halife:

“Evvela İslamiyet, ruhbanîyet esasına müstenid olan ri-yaset-i ruhaniyeyi hiçbir vakit kabul etmemiştir... İslamiyet, mu’amelât-ı beşeriye ve hukuk-ı ictimaiyenin temin-i intizamıyla âlem-i insâniyetin mevadd-ı fesaddan tasfiyesine ve ve-zaif-i dinîye ve uhreviyenin hüsn-i tevzî’iyle maksad-ı aksâ-yı saadete doğru terakkisine, velhasıl hukûkullah ve hukuk-ı ibadın tamamî-i muhafazasına mevzu olan ahkâm-ı umumiyesini tatbik ve muamelat ve ‘ukubat namı altında icmal edilen kavânin-i siyasiye ve hukûkiye ve cezaiye ve ictimaiye vesairenden ibaret bulunan ahkâm-ı şer’iyenin icrasını deruhde edecek bir kuvve-i icraiyenin lüzumunu emreder ve ona da imam ve halife ünvanını verir.”

İslam, öncelikli olarak ruhbanîyet esasına dayanan ruhanî bir liderliği hiçbir zaman kabul etmemiştir. İslamiyet:

-Beşerî ve toplumsal ilişkilerin en iyi şekilde düzenlenmesini temin etmek suretiyle insanlığı fesada sürükleyecek şeylerin temizlenmesi için;

-Dinî ve uhrevî görevlerin en güzel şekilde ve yüce amacına uygun olarak yerine getirilmesi için;

-Netice olarak, Allah’ın hukukunun ve insan haklarının tamamının korunmasına konu olan genel hükümleri tatbik edecek;

-Beşerî ilişkiler ve cezaî hükümler adı altında toplanan siyasi, hukukî, cezaî, sosyal ve benzeri diğer kanunlardan ibaret olan şer’î hükümleri yerine getirecek bir icra gücünün bulunmasını emreder ve bu güce de imam veya halife ünvanını verir.

21 Hamdi Küçük, “İslamiyet ve Hilâfet ve Meşihat-ı İslamiye”, *Beyânü'l-Hak*, İstanbul 1327, Sayı: 22.

Halifenin görev ve yetkileri:

“Halife, bir taraftan kendisine bey’at eden ümmetin vekâletini, diğer taraftan kendisinin de efrâd-ı tebe’a gibi tebe’iyet ve tatbiki memur ve mecbur olduğu kanunun Vâzı’ ve Şâri’nin hasbe’l-icra niyâbetini hâiz bulunur ve hiçbir vakit re’y-i müstebiddiyle o kanunu tecâvüz edemez. Ederse hâkimiyet-i millet hükmünü icrâ eyley. Binaenaleyh İslâmiyetteki hilâfet kanun-ı şer’in kuvve-i icrâiye riyâsetinden başka bir şey olmadığı cihetle riyâset-i rûhâniyeye müşâbeheti yoktur.”

Halife, hem kendisine biat etmiş olan ümmetin vekili hem de icra yetkisi ve görevi sebebiyle, kendisinin de ülkenin herhangi bir vatandaşı gibi uymaya mecbur olduğu kanunu koyanın vekilidir. Halife hiçbir zaman kendi müstebid görüşü ile kanuna müdahale edemez. Buna kalkışırsa “hâkimiyet-i millet” hükmünü uygular. Çünkü İslamiyette hilafet, şer’i kanunları yürütme yetkisinden başka bir şey değildir, bu yönü ile ruhanî reislik ile de bir benzerliği yoktur.

Evrensel hilafet yerine ulusal ölçekli hilafet anlayışı:

“Hilafet bir hükümet-i meşrûta-i İslamiye reisi demektir. Bunun için memâlik-i ecnebiyede bulunan Müslümanlara velayeti yoktur. Fakat Müslümanlar manevî bir hiss-i merbûtiyet duyarlar. Tagallüb ve tasallut manasını mutazammın olan saltanat, meal itibariyle istibdadı müştemil olduğundan artık devr-i hürriyette bazı evhamın lafzını meşrutiyete namülayim gördüğü hilafetin manasını îcabât-ı meşrutiyet tanımak zarurîdir. Kanun-ı esasî-i İslam’ın müselleme ve mukarrer olan ‘adl ü müsavâtı îcabınca tebe’adaki ihtilaf-ı milî ve edyan bu esasa hiç mani’a teşkil edemez. Zira onların bir hükümet-i meşrûta hükümdarına olan vaziyetleri tebeddül etmiş olmaz. Padişah, imparator, kral isimlerinin bir millet-i mahsusa tarafından telkîb olunması bir mahzur teşkil etmezse, aynı manada hilafet kelimesinin İslam’dan gelmesi mahzur değildir.”

Hilafet makamı (halife), meşrutiyet ile idare olunan bir İslam ülkesinin hükümet başkanı demektir. Bunun için diğer

ülkelerde bulunan Müslümanlara velâyeti (idarî yetkisi ve görevi) yoktur. Müslümanlar ona sadece manevî bir bağlılık hissi duyarlar. Zor kullanmayı ve baskı yapmayı da içinde barındıran saltanat, baskıcı ve keyfi bir idare tarzını da çağrıştırmaktadır. Bundan dolayı artık hürriyet döneminde bazı kuşkuyla meşrutiyetin kullanılmasını uygun görmediği “hilafet” kelimesini kullanmak zaruridir. İslam’ın temel kanunlarınca açıkça ortaya konulan “adalet ve eşitlik” ilkeleri gereğince Osmanlı vatandaşı olan yabancı milletlerin ve gayr-i Müslimlerin buna itirazları bir engel teşkil edemez. Çünkü onların meşrutiyet hükümeti hükümdarına karşı durumlarında herhangi bir değişiklik olmaz. Bir milletin idarecilerine padişah, imparator ve kral gibi isimleri vermiş olmasının nasıl bir mahsuru yoksa aynı şekilde hilafet kelimesinin kullanılmasında da bir sakınca yoktur. Burada hilafet kelimesinin İslamî gelenekten gelmesinin de bir mahsuru yoktur. (Çünkü halife kelimesi de padişah, imparator ve kral gibi bir isimdir.)

Elmalılı Küçük Hamdi Efendi’nin bu düşüncelerine biraz daha yakından baktığımızda şunları görürüz.

O bir taraftan halifeyi kendisine biat etmiş olan “ümmetin vekili” olarak tanımlar. Diğer taraftan da halifenin ümmetin ülke sınırları dışında kalanlarına yani diğer ülkelerde bulunan Müslümanlara velayeti (idarî yetkisi ve görevi)’nin olmadığını ve böyle olan Müslümanların ona sadece manevî bir bağlılık hissi duyduklarını söyler. Bu durum yukarıda söylediğimiz dinî kabulleri ile siyasî kabul ve tercihlerinin ona yaşattığı ikilemin aynısıdır. Hilafet kurumu, bir tarafta evrensel nitelikli bir tanım içinde ifade edilmekte, diğer tarafta ülke sınırlılığı içine hapsedilmektedir. Bu ikilem kuvvetle muhtemeldir ki, evrensel nitelikli hilafet anlayışını politikasının merkezine yerleştirmiş olan II. Abdülhamid’e muhalif olmanın, ona karşı bir politika üretme ihtiyacının bir sonucudur.

Merhum halifeyi meşrutiyet idaresinin cumhurbaşkanı gibi görür. Ona göre halifenin yetkileri sadece yürütme ile sınırlıdır. Halife yürütmenin dışında ülkenin herhangi bir

vatandaşı gibidir. Halife âdeta Meclis-i Mebusan'ın icra gücünü yerine getiren bir memurdur. Halife memuriyetinin sınırlarını aşmaya kalkarsa "hâkimiyet-i millet"i yani "milli egemenliği" karşısında bulur. Bu tanımlama ve konumlama ile hilafet kurumu âdeta "itibardan düşürülmüştür."²² Oysa İslam geleneğinde halifenin hak ve yetkileri kesinlikle yürütme ile sınırlı olmayıp o memur statüsünde bir hükümet başkanı değildir. Hilafetin konumunu, âdeta itibarsızlaştırma denilecek bir konuma indirgeme yine II. Abdülhamid'e karşı olmanın bir sonucudur. Burada kişiyi itibarsızlaştırmak için kurum hedef alınmıştır.

Kanun-ı Esâsî'de Osmanlı sultanının (yani II. Abdülhamid'in) yeri, "hilafeti kübranın sahibidir ve halifedir. O İslam dininin koruyucusu ve bütün Osmanlı te'âsinin padişahıdır. Hutbelerde adı okunur ve ahkâm-ı şer'îye'yi uygulatır." şeklinde tanımlanmaktadır. Elmalılı Merhum da, "hilafet makamı (halife), meşrutiyet ile idare olunan bir İslam ülkesinin hükümet başkanı demektir. Bunun için diğer ülkelerde bulunan Müslümanlara velayeti (idarî yetkisi ve görevi) yoktur. Müslümanlar ona sadece manevî bir bağlılık hissi duyarlar." demektedir. Başlangıcından itibaren evrensel nitelikli olarak düşünülen ve Kanun-ı Esâsî'de de "hilâfet-i kübrâ" şeklinde evrenselliği korunan hilafet, Merhumun bu söylemiyle "millî"lik ile sınırlandırılmıştır. Bu söylemin temerküz noktası da kuvvetle muhtemeldir ki, yine II. Abdülhamid karşıtlığıdır.

Görülüyor ki, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, idarenin yani meclisin ve kanunların dinden ayrılmayacağını söyleyen zamanın ruhuna direnmiş ve Damat Ferid Paşa kabinesindeki görevinin yanı sıra belki de bu yüzden kolayca idama mahkûm edilmişti... Ancak, -âdeta o günlerde kurtuluş gibi gösterilen,- çok uluslu dünya devletinden ulus devlete dönüşün kapılarını aralayan ve Devlet-i Âl-i Osman'ın parçalanmasına odaklanan zamanın siyasi ruhuna yenilen Merhum,

22 İsmail Kara, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Halifelik", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, s. 258.

evrensel hilafet anlayışından milli hilafet anlayışına savrulmuş ve belki de bu yüzden de idamdan kurtulmuştu... Dinî kabulleri ile siyasi tercihleri arasındaki ikileminin siyasi boyutu bu defa onun hayatını kurtarmış ve bize muhteşem bir ilmi miras bırakmasına sebep olmuştur.²³

III. TEFSİR VE MEALİN YAZILIŞ SÜRECİ

ARKA PLAN

Yeni Türk devleti 1925 yılının son diliminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir Kur'an tercümesi, bir Kur'an tefsiri ve bir de kısaltılmış Sahih-i Buhari tercümesi hazırlanmasına karar vermiş ve bunun için de Diyanet İşleri Başkanlığı'na tahsisat ayırmıştır. Yeni hükümetin bu kararının arka fonunu okumaya çalıştığımızda, biri ilk bakışta; diğeri biraz daha dikkatle bakınca görülebilen iki fotoğrafla karşılaşırız. Bunlardan ilki açıktır, okunması kolaydır ve hedef kitlesi bellidir. Buna göre Kur'an ve İslam'ın, Türk milletinin Arapça öğrenemeyen yeni nesillerine kendi dillerinde öğretilmesi önemli bir ihtiyaçtır. TBMM de bu ihtiyacın karşılanması için Kur'an'ın Türkçe tercüme ve tefsirinin yapılmasını kararlaştırmış ve bunu gerçekleştirmek için de Diyanet İşleri Başkanlığı'nı görevlendirmiştir.²⁴

İkincisinin okunması karmaşıktır, arka planı bilmeyi ve analitik bakmayı ister, hedef kitlesi daha farklıdır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir dönem başlamıştır. Yeni yönetim, laik bir devlet kurmak için kolları sıvamış; hilafeti kaldırmış; Osmanlı hanedanı mensuplarını yurt dışına sürgüne göndermiş; Anayasadan "Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır." maddesini çıkartmıştır. 1932-1950 arası on sekiz yıl Türkçe Ezan okutulmuştur. 1948'e kadar uzunca bir dönem Hac yasaklanmış; bazı camiler bir takım gerekçeler-

23 Bakınız: Şefaettin Severcan, , "Evrensel Hilâfetten Milli Hilâfete Elmalılı M. Hamdi Yazır," *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2-4 Kasım 2012, Antalya 2015, s. 393-415.

24 Geniş bilgi için bakınız: Abdullah Çolak, *Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Bazı Görüşleri*, Yazar Ofset Matbaacılık, s. 70-71.

le satılmış; geleneksel Türk musikisinin okullarda eğitimi ve TRT’de söylenmesi yasaklanmıştır. Hukuk, ahlak, kültür, kıyafet hatta günlük hayatın hemen bütün tezahürlerinde Batılılaşmaya yönelik bir programı benimsemiştir.”²⁵ Bu aslında top yekün bir medeniyet değişimi projesidir. Bunun hedefine tam olarak ulaşmasının önündeki en büyük engel, terkedilecek medeniyetin din anlayışı olarak belirlenmiş ve bunun da değiştirilmesi için büyük bir çaba gösterilmiştir. Ramazan ayına tekabül eden 1932 Ocak’ında uygulamaya konulan ibadetlerin Türkçeleştirilme projesiyle, camilerde Kur’an’ın Türkçe çevirileri okunmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal tarafından görevlendirilen Dr. Reşit Galip’in, camilerde okuyacakları Türkçe Kur’an’ları hâfızlara verirken söylediği şu sözler bu bağlamda çok açıklayıcıdır:

“Camilerde Türkçe Kur’an okuyacaksınız. İşte size birer tane Kur’an veriyoruz. Evet bu tercüme belki iyi değildir. Çünkü Arapçadan Fransızcaya ve ondan da Türkçeye tercüme edilmiştir. Bununla beraber Ankara’da salâhiyetli bir heyet tarafından Türkçe bir Kur’an hazırlanmaktadır. Bundan sonra câmilere ve namazlarda onlar okunacaktır.”²⁶

Kur’an’ın Türkçe tercümesi, Türkçe Kur’an tefsiri ve Sahih-i Buhari tercümesi hazırlanması projesinin, devlet iradesinin daha doğrusu devlete egemen iradenin arka planında var olan büyük resim böyledir.

Burada bir yanlış değerlendirmenin önüne geçmek için, devlete egemen bu iradeyi mebusların ve diğer paydaşların tamamının benimsediğini düşünmek asla doğru değildir ve böyle bir düşünce, en azından bu büyük resmin içinde yer almayan pek çok insana büyük haksızlık olur. Öyleyse, Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan ve özellikle de Ahmet Hamdi Akseki’den, Elmalılı Hamdi Yazır’dan, Kâmil Miras’tan ve Babanzâde Ahmed Nâim’den bu büyük resme niçin etkili bir

25 Orhan Okay, “Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1998, c. II, s. 217.

26 Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur’an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, s. 83.

itiraz gelmedi? Sorusunun cevabı bu noktada daha da önem kazanır. Kanaatimce, bunlar ve bu büyük resmin içinde yer almayan diğerleri o günün şartlarında devlete egemen iradeye itirazın bir karşı duruş olarak algılanabileceğini ve ülkenin içinde bulunduğu durum itibarıyla bunun bireysel ve özellikle de toplumsal bedelinin çok ağır olabileceğini düşünerek, muhtemel mahzurlara zemin hazırlamamak adına yapılabileceğin en iyisini yapmayı tercih etmiş olabilirler.

Burada şu iki soru da önemlidir: Birincisi Elmalılı'nın bu resme paydaş olmaktadır gönüllülüğü nedir? İkincisi Elmalılı'nın meal ve tefsiri bu resmin amacına hizmet etmiş midir? İlk sorunun cevabı kendisinin şu sözlerinde gizli olabilir. "Ben evvel emirde itiraz ettim, çünkü Kur'an-ı Kerim'in hiçbir lisana hakkıyla tercümesi mümkün olmadığını bilmezlerden değildim. Fakat iktizâyî hâle binaen mümkün olduğu kadar bir tefsir yazmaya çalışmam ve buna hulasa olarak bir meal dercetmem için ısrar edildi..."²⁷ İkinci sorunun cevabı da: Hayır, onun tefsiri ve özellikle mealı büyük resimde görülen yazdırılış amacına hizmet etmemiştir. Yaptığı mealin, hiç de beklendiği gibi çıkmaması, tam aksine namazlarda okunmaya hiç müsait olmaması sebebiyle bu sonuçta Elmalılı'nın bilinçli bir katkısı olduğu da söylenebilir. Onun, "Hâşâ Türkçe Kur'an" diye ifade ettiği bir cümlenin mukaddimeden çıkarılması istendiğinde bunu kabul ederek yerine "Türkçe Kur'an mı var behey şaşkın"²⁸ ifadesini kullanması bu bilinçli katkı ihtimalini güçlendirmektedir.

RESMÎ GÖREVLENDİRME VE SÜREÇ

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1925 Şubatı'nda Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi görüşülürken Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi tarafından, altında elli mebusun da imzası bulunan: "...Kur'an-ı Azîmüşşân'ın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsiri ve keza lisanımıza tercümesi elzem olan bazı âsâr-ı

27 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul (tarihsiz), c. I, s. 8-9.

28 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, s. 15.

ilmiyenin nakil ve tercümesi ve din-i İslam aleyhine intişar eden âsâr-ı ecnebiyyeye mukabeleten neşriyatta bulunmak üzere 214. Fasla 8. Madde olarak 20.000 lira zam ve tahsisi²⁹ tekliflerinin kabulü ile resmî ve fiilî süreç başlamıştır.

Diyanet İşleri Reisliği bu karara binaen bir sözleşme ile Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye çevrilmesini Mehmet Âkif'e; Tefsir yazımını Elmalılı Hamdi Yazır'a; Buharî tercümesini de Babanzâde Ahmed Nâim'e verir. Beyoğlu 4. Noteri'nde yapılan -Ek: 1'de orijinal fotokopisini verdiğimiz- bu sözleşme kaydının³⁰ dördüncü ve beşinci maddelerinde Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirini nasıl yazacağı ile ilgili bir de plan vardır. Elmalılı tefsirini bu plana göre yazdığını ve bu planın maddelerini Hak Dini Kur'an Dili'nin mukaddimesinde aynen nakleder.³¹ Bu sözleşmenin metni şöyledir:

Beyoğlu Dördüncü Kâtib-i Adlî Midhat Cemal

Mukâvelenâme

Türkiye Cumhuriyeti Riyâset İşleri riyâseti ile Dersiâm-dan Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi ve Şair Mehmet Âkif Bey arasında mün'akid mukâvelenâmedir.

Madde 1: Kur'an-ı Kerim'in tercümesiyle muhtasar bir sûretde tefsîrini Mehmet Âkif Bey ile Hamdi Efendi deruhde etmiştir.

Madde 2: Riyâset-i muşârun ileyhâ Hamdi Efendi ile Mehmet Âkif Bey'den her birine altışar bin lira te'diye edecektir.

Madde 3: İş bu meblağın te'diyesi şu sûretle olacaktır: Her birine biner liradan cem'an ikibin lirası peşin verilecek ve

29 TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima Senesi: II, İctima: 61, c. 14, s. 222-223.

30 Bu sözleşme, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde 26/10/1925 tarih ve 2218. dosya numarasıyla kayıtlıdır. Fon kodu 30.10.0.0. olup, yer numarası ise 26.149.18'dir. Arşivde, Diyanet İşleri Başkanlığı ile Elmalılı Ahmet Hamdi Efendi ve Şair Mehmet Âkif arasında yapılan Kur'an-ı Kerim tercümesi ve tefsirine dair anlaşma şeklinde kayıtlıdır.

31 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 19-20.

mütebâkî mikdâr birinci cüz' nihâyetinde yüz seksen altışar, diğer cüzlerden beheri nihâyetinde yüz altmış altışar lira ve-
rilmek sûretiyle mukassatan te'diye edilecektir.

Madde 4: Tarz-ı tahrîr şekl-i âtîde olacaktır: Ayet ve ayet-i kerîme yazılarak altına meâl-i şerîfi ve bunu müteâkib tefsîr ve îzâh kısmı yazılacaktır.

Madde 5: Tefsîr ve îzâh kısmında ber vech-i âtî nukât nazar-ı dikkate alınacaktır:

a) Âyât-ı kerîme nisbetindeki münâsebât

b) Esbâb-ı nüzûl

c) Kırâat "ki aşereyi tecâvüz etmemek lâzımdır."

d) İktizâsına göre terkîb ve kelimâtın îzâhât-ı lisâniyyesi

e) İ'tikadca Ehl-i Sünnet Mezhebi'ne ve amelce Hanefi Mezhebi'ne ri'âyet olunarak âyâtın mütezammin olduğu ah-kâm-ı dîniyye, şer'iyye ve hukûkiyye, ictimâ'îyye ve ahlâkiyye işâret ettiği veyâ alâkadâr bulunduğu mebâhis-i hükmiyye ve ilmiyye müteallik îzâhât bilhassa tevhd ve tezkîr-i mevâ'iza müteallik âyâtın mümkün mertebe bast-ı îzâhı alâkadâr veyâhud münâsebetdâr olduğu bazı târîh-i İslâm vukû'âtı

f) Frenk müelliflerince yanlış veya tahrif yollu şeyler dermeyân edildiği görülebilen noktalarda tenbîhâtı muhtevî

g) 'İnde'l-iktizâ nâsîh ve mensuh ve muhassas

h) Baş tarafa hem bir mukaddime tahrîriyle bunda hakikat-i kırâatin ve kırâata müteallik mesâil-i mühimmenin îzâhı

Madde 6: Peyderpey tekarrur eden müsvevveler üçer nüsha olarak tebyîz edilerek biri Hamdi Efendi'de biri Âkîf Bey'de diğeri de Riyâset nâmına hey'et-i müşâvere a'zâsından Aksekili Hamdi Efendi'de bulunacaktır.

Madde 7: Müsveddelerin tebyîz ve inde'l-iktizâ kütüphanelerden bazı eserlerin istinsâh etdirilmesi için mûmâ ileyhimin emrinde ücret-i maktû'a ile güzel yazılı bir veyâhud

-îcâb ederse- iki zât istihdâm olunacak ve bunlara takdîr edilecek ücret Riyâset'ten te'diye kılınacaktır.

Madde 8: İlk tab'ı Diyânet İşleri Riyâseti'nin hakkı olup on bin aded olarak güzel bir kağıda ve nefis bir suretde tab' edilecek ve fakat yüzde yirmisi müelliflere aid olacak ve tab'ın şeklini müellifler ta'yîn edecektir.

Madde 9: Eser-i mezkûrun esnâ-yı tab'ında formaların tashîh ve tab'ına müteallik bütün iştiğâlât Riyâset-i muşârun ileyhâya âiddir.

Madde 10: Sahifelerin isterotopisi alınacak ve bilâ bedel müelliflere verilecektir.

Madde 11: Birinci tab'ından sonra hakk-ı tab' yalnız müelliflere aid bulunduğu cihetle müellifler dilediği miktarda eser-i mezkûru tab' edebileceklerdir.

Madde 12: İş bu mukâvelenâme iki nüshâ olarak tanzîm ve teâtî kılındı.

İmzâlar: Ahmed Hamdi, Muhammed Hamdi, Mehmet Âkif

Mukavele gereği tercüme için Mehmet Âkif Ersoy'a 6000 TL, Elmalılı Hamdi Yazır'a da 6000 TL verilecektir. Her ikisine de 1000'er lira avans verilmiştir.³² Mehmet Âkif Bey tercüme-yi kabul ettikten sonra 1926 yılında Mısır'a gitti ve orada birkaç ay sonra tercüme-yi başladı. 1932 yılında tercüme-yi tamamladı. Bu sırada artık Türkiyede namazlarda Kur'an'ın Arapça aslı yerine tercümesinin okunacağı ile ilgili planları ve yapılan çalışmaları öğrendi. Bunun üzerine kendi yaptığı mealin bu amaçla kullanılacağından endişe ederek 1932 yılında Diyanet ile yaptığı sözleşmeyi feshetti. Mehmet Âkif'in bu sözleşmeyi niçin feshettiğine dair bizzat kendisinden aktarılan şu ifade yeterince açıklayıcı mahiyettedir:

32 Mehmet Karagözoğlu, "M. Âkif'in Kur'an Meali ve Mealini Yakılması Olayı", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 37, Ocak 2012.

“Tercüme güzel oldu, hatta umduğumdan daha iyi. Lakin onu verirsem, namazda okutmaya kalkacaklar. Ben o vakit Allahımın huzuruna çıkamam ve Peygamberimin yüzüne bakamam.”³³

Sadettin Kaynak'ın hatıralarında, 1932 Ramazanında kullanılan Cemil Said'in Türkçe Kur'an-ı Kerim adlı çevirisinde hatalar olduğu ortaya çıkınca Mustafa Kemal Atatürk'ün kendisine: “Bu tercümeyi bırakalım, Mehmet Âkif'in tercümesini alalım” diyordu amma bütün aramalara rağmen Âkif'in Mısır'da bulunan tercümesi bir türlü ele geçirilemedi.³⁴ beyanı Âkif'in endişelerinde ne kadar isabetli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Mehmet Âkif sözleşmeyi feshettikten sonra aldığı avansı ödeyecek parası yoktu. Aldığı 1000 lira avansı Sebülürreşad'ı çıkarmak için Eşref Edib Bey'e vermişti. Bir rivayete göre, Elmalılı Hamdi Efendi Meal için alacağının 1000 lirasından vazgeçerek bu borcu ödedi.³⁵

Bu gelişme üzerine Diyanet yetkilileri Elmalılı Hamdi Efendi'ye tercüme işini de üstlenmesini teklif ederler. Bu sıralarda tefsirini Furkân Suresi'ne kadar yapmış olan Elmalılı, başlangıçta “Kur'an'ın hakettiği doğruluk ve güzellikte tercüme edilebileceğine inanmadığını söyleyerek.”³⁶ bu görevi kabul etmek istemese de sonunda tefsirine meal ilavesi yapmayı kabul eder. Beyoğlu Dördüncü Noteri'nde gerçekleşen devir teslim ile bu görevin de Elmalılı'ya verilme işi tamamlanır. Hamdi Efendi, sabırla sürdürdüğü on iki yıllık bir çalışmanın ardından 1926'da başladığı Hak Dini Kuran Dili adlı tefsirini 1938'de tamamlar. Tefsirin ilk cildi 1935'de, baskıya verilir. 2 ve 3. ciltler 1936; 4. 5. 6. 7. 8. ve 9. ciltler ise 1938'de basılır. Diyanet İşleri Başkanlığı, son cildi fihrist olmak üzere dokuz cilt ve 6433 sayfadan müteşekkil bu eseri on bin nüsha olarak bastırır.

33 Recep Şentürk, *Kur'an Meali Mehmed Âkif Ersoy*, Hazırlayanlar: Recep Şentürk, Âsım Cüneyd Köksal, Mahya Yayınları, İstanbul 2012, s. XIII.

34 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1943, c. V, s. 1634-1635; Cündioğlu, Düccane, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, s. 232.

35 Recep Şentürk, *Kur'an Meali Mehmed Âkif Ersoy*, s. XII.

36 Recep Şentürk, *Kur'an Meali Mehmed Âkif Ersoy*, s. XII.

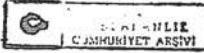
Sözleşme gereği bunun iki bin takımı Elmalılı Hamdi Yazır'a verilir. Kalan 8 bin takımı başta din âlimleri olmak üzere kamuoyunun önde gelen isimlerine ücretsiz olarak dağıtılır.

Sonuç Yerine

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Osmanlı'nın en zor döneminin kendi kaderine ortak ettiği bir âlimi ve siyasetçisidir. O hem Osmanlı'nın yıkılışının, hem de Cumhuriyet'in kuruluşunun şahidi olarak âdeta Osmanlı ile yıkılmış, Cumhuriyet ile ayağa kalkmış, her iki durumda da zamanın ruhuna direnerek mağlup olmuştur. Onun siyasî tarihimizdeki yeri ve önemi, dönemin siyasî muhalefet kanadında yer alarak meşrutiyet yanlısı tavır sergilemesi, II. Abdulhamid'e karşı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ortak hareket etmesi, hal fetvasını kaleme alması ve meclis kürsüsünde okuması, nazırlığı ile aksi yönde bir muhalefete sürüklenmesi ve belki de bu yüzden idama mahkûm edilmesi sonra da kurtulmasıdır. Kültür tarihimizdeki yeri ve önemi ise TBMM tarafından kendisine tevdi edilen, en değerli mirası olan Kur'an Tefsirini kaleme almasından gelmektedir. Vefatından sonraki süreç, bir bilim adamı ve müderris olarak Abdulhamid'in tahttan indirilmesi yönüyle onu bir töhmet altında bırakmış gibi görünse de, 12 yılda tamamladığı tefsiri üzerinde 4'ü doktora, 40'kı Yüksek Lisans Tezi olmak üzere 50'ye yakın akademik çalışma ve pek çok makale, tebliğ ve araştırmalar yapılan en gözde çalışmalardan biridir.

Ek: 1. Beyoğlu 4. Noteri'nde Yapılan Sözleşme

25.10.37

12728
Tarih: 25.10.37
Yer: Beyoğlu

Banka avukatı ve noter tarafından yapılan sözleşme

Sözleşme İçeriği	Maddeler
1. Bu sözleşme, aşağıda belirtilen taraflar arasında yapılmıştır.	1. Madde:
2. Sözleşmenin konusu, aşağıda belirtilmiştir.	
3. Sözleşmenin amacı, aşağıda belirtilmiştir.	
4. Sözleşmenin şartları, aşağıda belirtilmiştir.	
5. Sözleşmenin geçerliliği, aşağıda belirtilmiştir.	
6. Sözleşmenin uygulanması, aşağıda belirtilmiştir.	
7. Sözleşmenin sona ermesi, aşağıda belirtilmiştir.	
8. Sözleşmenin diğer hükümleri, aşağıda belirtilmiştir.	
9. Sözleşmenin imzaları, aşağıda belirtilmiştir.	
10. Sözleşmenin diğer detayları, aşağıda belirtilmiştir.	
11. Sözleşmenin diğer detayları, aşağıda belirtilmiştir.	
12. Sözleşmenin diğer detayları, aşağıda belirtilmiştir.	
13. Sözleşmenin diğer detayları, aşağıda belirtilmiştir.	

3 030 145 18

بک اوغلو درویشی کاتب عدلی مددیت جمال

مجلس بازنگاه خصوصي نسيم	تاریخ: ۰۰ / ۰۰ / ۰۰
<p>(۱) در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>(۲) در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۱- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۲- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۳- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۴- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۵- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۶- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۷- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۸- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۹- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۱۰- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۱۱- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۱۲- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	
<p>۱۳- در این سند مندرک شده است که در تاریخ ۰۰ / ۰۰ / ۰۰</p>	<p>۲</p>

کدومس : تلفظ : خرابهس سوقق . دارستان
کولون : بک اولوش ۲۱۱۷

030 | 10 | 56 | 45 | 19

Kaynakça

- Atay, Falih Rıfıkı, *Atatürkçülük Nedir?*, İstanbul 1966, s. 47-48.
- Bardakçı, Şahbaba, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999, Altıncı basım, s. 13.
- Beydilli, Kemal, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. 1, s. 126.
- Cündioğlu, Düccane, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, I. Baskı, s. 68-75.
- Çolak, Abdullah, *Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Bazı Görüşleri*, Yazar Ofset Matbaacılık, s. 70-71.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1943, c. V, s. 1634-1635.
- Ersöz, İsmet, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kuran Dili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1985, s. 13.
- Georgeon, François, "II. Abdülhamid", *Osmanlı*, Ankara 1999, c. 2, s. 267-268.
- Kara, İsmail, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Halifelik", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, s. 258.
- Karagözoğlu, Mehmet, "M. Âkif'in Kur'an Meali ve Mealin Yakılması Olayı", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 37, Ocak 2012.
- Kozan, Ali, "Bir Türk-İslâm Mütefekkeri: Muhammed Hamdi Yazır ve Siyaset Felsefesi", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2-4 Kasım 2012, Antalya 2015, s. 372-373.
- Küçük, Cevdet, "Mehmed VI", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. 28, s. 427.
- Küçük, Cevdet, "Türkiye", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, c. 41, s. 567.
- Küçük, Cevdet, "Damad Ferid Paşa", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 436.
- Küçük Hamdi, "Makâle-i Mühimme", *Beyânu'l-Hak*, Sayı: 18.
- Küçük Hamdi, "31 Mart Vakasına Dair", *Beyânu'l-Hak*, c. 2, Sayı: 34, s. 790.
- Küçük Hamdi, "İslâmiyet ve Hilâfet ve Meşihat-ı İslâmiye", *Beyânu'l-Hak*, İstanbul 1327, Sayı: 22.
- Mc Carthy, J., *Muslims and Minorities. The Population of Ottoman Anatolia and the Ende, of the Empire*, New York-London 1983, s. 136, 138'den: Beydilli, s. 129.

Mustafa Sabri Efendi, *Hilâfetin İlgasının Arka Planı*, Çeviren: Oktay Yılmaz, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, altıncı baskı, s. 86.

Okay, Orhan, "Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Dene-me", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yayınları, İstanbul 1998, c. II, s. 217.

Severcan, Şefaettin, "Evrensel Hilâfetten Millî Hilâfete Elmalılı M. Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2-4 Kasım 2012, Antalya 2015, s. 393-415.

Şentürk, Recep, *Kur'an Meali Mehmed Âkif Ersoy*, Hazırlayanlar: Recep Şentürk, Âsım Cüneyd Köksal, Mahya Yayınları, İstanbul 2012, s. XIII.

TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: II, İctima Senesi: II, İctima: 61, c. 14, s. 222-223.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul (tarihsiz), c. I, s. 8-9.

Ziya Şakir, *Abdulhamid'in Son Günleri*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2009, s. 16; Osman Nuri Topbaş, "II. Abdulhamid Han", *Altınoluk Dergisi*, Kasım 1997, Sayı: 141, s. 20.